

УДК 811.161.3'42'371:398.92

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З АГУЛЬНЫМ КАМΠΑНАНТАМ ВЫХОДЗІЦЬ**А. А. Шчарбатая***Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны», Рэспубліка Беларусь*

Навуковы кіраўнік В. А. Ляшчынская

У артыкуле ўвага скіравана да фразеалагізмаў з агульным дзеясловам выходзіць. Вызначана частотнасць ужывання дзеяслоўнага кампанента, устаноўлены розныя формы яго выкарыстання, а таксама выяўлена метафарычнасць мыслення чалавека адносна працэсу перамяшчэння.

Ключавыя словы: фразеалагізм, кампанент, дзеяслоў, форма, значэнне, перамяшчэнне.

**PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A COMMON COMPONENT
COME OUT****A. A. Shcherbataya***Francisk Skorina Gomel State University, Republic of Belarus*

Science supervisor V. A. Leshchinskaya

In the article, attention is directed to phraseological units with a common verb to go out. The frequency of the use of the verbal component is determined, various forms of its use are established, and the metaphorical nature of human thinking regarding the process of movement is revealed.

Keywords: phraseology, component, verb, form, meaning, displacement.

Вядома, што дзеяслоўныя фразеалагізмы найбольш колькасна прадстаўлены ў фразеалогіі, а іх галоўныя кампаненты – дзеясловы. У межах лексіка-семантычнай сістэмы мовы нашу ўвагу прыцягваюць дзеясловы, што абазначаюць перамяшчэнне ў прасторы. Яны ўяўляюць сабой асаблівы сродак катэгорыі «перамяшчацца» – адной з цэнтральных катэгорый антрапацэнтрычнай парадыгмы.

Асаблівай характарыстыкай дзеясловаў перамяшчэння ў беларускай мове з'яўляецца наяўнасць ці адсутнасць прыставак, якія могуць дазволіць змяніць значэнне не толькі самога дзеяслова, але і ўстойлівых адзінак, у склад якіх ен уваходзіць. Таму мы скіравалі сваю ўвагу на дзеяслоўныя фразеалагізмы з апорным дзеяслоўным кампанентам *выходзіць*, які ўваходзіць у лексіка-семантычную групу «перамяшчэнне ў прасторы». У «Глумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» за дзеясловам *выходзіць* зафіксаваны наступныя значэнні: 'быць накіраваным у які-небудзь бок', 'грунтавацца на чым-небудзь' [1, с. 396]. Прастаўка *вы*, змешчаная ў структуры дадзенага дзеяслова, указвае на напрамак руху знутры і на выкарыстанне яго з прыназоўнікамі *у, з, на*.

З ліку фразеалагізмаў з апорным кампанентам *выходзіць* у «Слоўніка фразеалагізмаў» І. Я. Лепешава намі выдзелена 16 адзінак: *выходзіць бокам* – 'кепска канчацца для каго-н., не прыходзіць бяследна. Звычайна пра расплату за які-н. учынак' [2, с. 262], *выходзіць наверх* – 'нечакана выяўляцца' [2, с. 263], *выходзіць з галавы* – 'зусім забывацца' [2, с. 263], *выходзіць з-пад пяра* – 'быць напісаным кім-н.' [2,

с. 263], *выходзіць з сябе* – ‘даходзіць да стану нервовай узбуджанасці, раздражнення; траціць самавалоданне’ [2, с. 263], *выходзіць на арбіту* – ‘станавіцца прыкметным, выдомым, дабівацца больш высокага становішча ў жыцці’ [2, с. 263], *выходзіць на дарогу* – ‘знаходзіць свае месца ў жыцці, станавіцца самастойным’ [2, с. 263], *выходзіць праз бок* – ‘кепска канчацца для каго-н., не прыходзіць бяследна. Звычайна пра расплату за які-н. учынак’ [2, с. 263], *выходзіць са строю* – 1) ‘траціць працаздольнасць ці бяздольнасць’; 2) ‘пераставаць дзейнічаць, станавіцца непригодным; ламацца, псавацца’ [2, с. 263], *выходзіць сухім з вады* – ‘дзейнічаючы ашуканствам, заставацца непакараным’ [2, с. 264], *выходзіць у людзі* – ‘дабівацца высокага становішча ў жыцці, у грамадстве’ [2, с. 264], *выходзіць у свет* – ‘быць апублікаваным’ [2, с. 264], *выходзіць у тыраж* – 1) ‘становячыся непригодным да чаго-н., канчаць ранейшую дзейнасць’; 2) ‘старэць, станавіцца непригодным для выкарыстання’ [2, с. 264], *не выходзіць з галавы* – ‘пастаянна прыстунічае ў свядомасці, не забываецца’ [2, с. 264], *у адно вуха ўваходзіць, а ў другое выходзіць* – ‘імгненна і бяследна забываецца, не застаецца ў памяці’ [2, с. 265], *чорт не чорт і два не выходзіць* – ‘сярэдні, які нічым асаблівым не вылучаецца і якога цяжка кваліфікаваць’ [2, с. 265].

Сярод названых дзеяслоўных фразеалагізмаў з апорным дзеяслоўным кампанентам *выходзіць* вылучаюцца тыя, у складзе якіх скарыстаны саматычны кампанент, што ўказвае на пэўную частку цела чалавека. Гэта *выходзіць бокам; выходзіць праз бок; выходзіць з галавы; не выходзіць з галавы; у адно вуха ўваходзіць, а ў другое выходзіць*.

Аднолькавымі паводле свайго лексічнага значэння з’яўляюцца фразеалагізмы *выходзіць бокам* і *выходзіць праз бок* (‘кепска канчацца для каго-н., не прыходзіць бяследна. Звычайна пра расплату за які-н. учынак’ [2, с. 262]), якія адрозніваюцца толькі рознымі склонавымі формамі дапасаванага назоўнікавага кампанента *бок*. Вобразы фразеалагізмаў узыходзяць да найстаражытнейшых формаў ўсведамлення свету і суадносіцца праз дзеяслоўны кампанент *выходзіць* з дзейнаснымі кодам культуры, а дакладней з сукупнасцю іменаў і іх спалучэнняў, якія абазначаюць канкрэтнае дзеянне, уяўленне чалавека пра яго. Дадзены дзеяслоў, уваходзячы ў склад метафары, усведамляецца ў якасці характарыстыкі выкананага чалавекам дзеяння як «няправільнага», «скажонага», «крывога». Са старажытных часоў «прамое» асэнсоўваецца як правільнае і асацыюецца са станоўчым пачаткам. А нешта «крывое», наадварот, у адпаведнасці са старажытнымі міфалагічнымі ўяўленнямі звязваецца з адхіленнем ад ісціны, са злым, нячыстым пачаткам. Дадзеныя ўяўленні нашых продкаў на конт супрацьпастаўлення «прамы» – «крывы» знайшлі адлюстраванне ў фарэалагізмах *выйсці бокам* і *выйсці праз бок*, дзе саматызм *бок* звязваецца з нечым няправільным, «крывым» і нясе негатыўную канатацыю. У гэтых фразеалагізмах адлюстроўваецца стэрэатыпнае ўяўленне аб непрыемнасцях, якімі могуць абярнуцца для чалавека ў сувязі з рознымі падзеямі або распачатай ім справай.

У фразеалагізме *у адно вуха ўваходзіць, а ў другое выходзіць* – ‘імгненна і бяследна забываецца, не застаецца ў памяці’ [2, с. 265] адлюстроўваецца стэрэатыпнае ўяўленне аб важнай частцы чалавечага цела – вушах. Яны з’яўляюцца аднымі з самых актыўных органаў успрымання, асэнсавання і нават разумення інфармацыі. А дзеянне слыхавога ўспрыняцця, як вядома, – гэта ўласцівасць органа слыху – вушэй, якія адыгрываюць асноўную ролю ва ўспрыманні інфармацыі чалавекам з навакольнага асяроддзя. Фразеалагізм *у адно вуха ўваходзіць, а ў другое выходзіць* пабудаваны на супрацьпастаўленні, ці антытэзе, пацвярджае праз створаны вобраз нязначнасць слыхавога ўспрыняцця інфармацыі чалавекам.

Саматычным кампанетам аб'яднаны антанімічныя паводле свайго значэння фразеалагізмы *выходзіць з галавы* – ‘зусім забываецца’ [2, с. 263] і *не выходзіць з галавы* – ‘пастаянна прыстунічае ў свядомасці, не забываецца’ [2, с. 264], дзе галава выступае не толькі ў якасці асноўнай часткі цела чалавека, але і абазначае мудрасць, розум, кіраванне над жыццевымі працэсамі, а таксама месца размяшчэння жыццёвай сілы, розуму. А так як галава ў першую чаргу звязана з працяканнем мысленчых працэсаў, то становяцца зразумелымі і вобразы, акрэсленыя ў фразеалагізмах *выходзіць з галавы* і *не выходзіць з галавы*. Калі чалавек нешта забывае, то гэта «выходзіць», «знікае» з галавы (*завываецца*), а дакладней з цэнтральнага аддзела нервовай сістэмы – мозга, што размяшчаецца менавіта ў галаве. Таму вобразная матывацыя гэтых фразеалагізмаў з'яўляецца празрыстай.

Сярод фразеалагізмаў з апорным дзеясловам выяўляюцца і сінанімічныя адзінкі: *выходзіць наверх* – ‘нечакана выяўляецца’ [2, с. 263], *выходзіць на арбіту* – ‘станавіцца прыкметным, выдомым, дабівацца больш высокага становішча ў жыцці’ [2, с. 263], *выходзіць у людзі* – ‘дабівацца высокага становішча ў жыцці, у грамадстве’ [2, с. 264]. У кожным з пералічаных фразеалагізмаў дзеянне, названае дзеясловам *выходзіць*, выступае як крыніца асэнсавання чалавекам свету і ўказанне на месца знаходжання ў ім. Вобразная аснова гэтых фразеалагізмаў праз абраны дзеяслоў метафарычна звязваецца з ажыццяўленнем канкрэтнага дзеяння – намагання падняцца па кар’ернай ці сацыяльнай лесвіцы.

Блізкім да папярэдніх фразеалагізмаў паводле створанага вобраза з'яўляецца фразеалагізм *выходзіць на дарогу* – ‘знаходзіць свае месца ў жыцці, становіцца самастойным’ [2, с. 263], дзе не толькі канкрэтызуецца напрамак руху (перамяшчэння) чалавека, але і ўказваецца месца дзеяння – дарога. Як вядома, дарога ва ўяўленні нашых продкаў са старажытных часоў з'яўлялася ўніверсальнай метафарай жыццёвага шляху чалавека. Бо дарога – тое, што злучае і раз'ядноўвае адначасова. Чалавечае жыццё – гэта таксама нейкая мяжа, прастора, тэрыторыя паміж сваім і чужым светам. Таму для таго, каб знайсці «свае» месца, трэба выйсці на «мяжу», у нашым выпадку, дарогу, што і адлюстравана ў фразеалагізме *выходзіць на дарогу*.

Указанне на месца, той «пункт» перамяшчэння прысутнічае і ў фразеалагізмах *выходзіць у свет* – ‘быць апублікаваным’ [2, с. 264], *выходзіць у тыраж* – 1) ‘станавіцца непрыгодным да чаго-н., канчаць ранейшую дзейнасць»; 2) ‘старэць, становіцца непрыгодным для выкарыстання’ [2, с. 264]. У першым праз дапасаваны да дзеяслова мнагазначны назоўнік *свет* (‘чалавечае грамадства, аб'яднанае пэўным грамадскім ладам, культурнымі і сацыяльна-гістарычнымі адзнакамі’ [3, с. 87]) даводзіцца ўяўленне пра магчымасць прызнання або непрызнання ў соцыуме створаных чалавекам друкаваных і рукапісных твораў. У другім фразеалагізме адбор назоўнікавага кампанента *тыраж* звязваецца не з распаўсюджваннем у вялікай колькасці друкаваных выданняў, а, паводле М. Фасмера, «са словам *tirage* – выцягваннем латарэйных білетаў» [4, с. 312]. Латарэйныя білеты мелі пэўны тэрмін прыдатнасці, а пасля яго заканчэння «выходзілі ў тыраж». Таму фразеалагізм даводзіць ўяўленне пра няўдалае заканчэнне пэўнай дзейнасці.

Са сферай творчасці звязаны фразеалагізм *выходзіць з-пад пяра* – ‘быць напісаным кім-н.’ [2, с. 263], матывацыя якога становіцца зразумелай праз адбор назоўніка *пяро*. Як вядома, раней перы выкарыстоўваліся ў якасці прылады для пісьма чарніламі або тушшу. Становіцца зразумелай, як фразеалагізм праз абранае спалучэнне даводзіць вобразы пісьменніка, творцы і выразна вынік працы.

У фразеалагізме *выходзіць сухім з вады* – ‘дзеінічаючы ашуканствам, заставацца непакараным’ [2, с. 264] адбор і выкарыстанне кампанента-лексемы *вада* звязана не столькі з сімвалічнымі значэннямі, замацаванымі за ёю (адна з чатырох асноўных касмічных стыхій, што супрацьстаіць агню, жаночая аснова Сусвету, першапатак жыцця і інш.), колькі са старажытнай архетыпічнай апазіцыяй «вінаваты – невінаваты».

Бо таго, хто выйшаў сухім з вады, можна назваць «вінаватым», «іншым». Тут абстрактнае паняцце (*заставацца непакараным*) абазначана праз канкрэтнае (*выходзіць*), якое носьбітамі мовы ўспрымаецца як нешта незвычайнае для чалавека.

Такім чынам, выдзеленыя фразеалагізмы з апорным кампанентам-дзеясловам *выходзіць* дзякуючы адбору залежных кампанентаў-назоўнікаў, характарызуюцца больш цеснымі і моцнымі сувязям паміж кампанентамі і дазваляюць выявіць метафарычнасць мыслення чалавека адносна працэсу перамяшчэння.

Літаратура

1. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко ; афармленне А. М. Хількевіча. – 2-е выд. – Мінск : БелЭн, 1999. – 784 с.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1: А–Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 3: Л–П / [Рэд. тома П. М. Гапановіч]. – Мінск : гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1979. – 672 с.
4. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – 2-е изд., стер. – Т. 2: Е-Муж / пер. с нем. О. Н. Трубачева; с пред. Б. А. Ларина. – М. : Прогресс, 1986. – 576 с.

УДК 629(091)(476)(47+57)(410)

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТА В БЕЛАРУСИ, СССР И ВЕЛИКОБРИТАНИИ (КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

И. М. Чайдаков

Учреждение образования «Гомельский государственный технический университет имени П. О. Сухого», Республика Беларусь

Научный руководитель Е. В. Войтищенко

С ростом городов усиливается потребность в налаженной системе общественного транспорта для транспортировки граждан в черте города. В этой статье рассмотрены системы общественного транспорта в разных регионах и возможности применения данных систем на территории Республики Беларусь.

Ключевые слова: Общественный транспорт, автопромышленность, транспортные системы, технологии.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF TRANSPORT IN BELARUS, THE USSR AND GREAT BRITAIN (CULTURAL ASPECT)

I. S. Chaidakov

Sukhoi State Technical University of Gomel, Republic of Belarus

Scientific supervisor E. V. Vaitsishaniuk

With the growth of cities, the need for an established public transport system to transport citizens within the city increases. This article will discuss public transport systems in different regions and the possibilities of using these systems on the territory of the Republic of Belarus.

Keywords: Public transport, automotive industry, transport systems, technologies.

Общественный транспорт является неотъемлемой частью нашей повседневной жизни. Ежедневно сотни тысяч людей пользуются общественным транспортом для